

Foglalkozási átrétegződés: konstrukciók béklyói

Czirfusz Márton¹

Bevezetés

A háromszektoros foglalkozási átrétegződési hipotézis napjainkban is alapvető szemléletformáló, értelmezési keret a társadalmi átalakulások vizsgálatában, még hozzá anélkül, hogy magát az elképzelést (legalábbis a magyar szakirodalomban) mélyebb elemzésnek vetették volna alá. A vizsgálatok leginkább a hipotézis egyes, földrajzilag lehatárolt mintaterületeken való alkalmazására, esetleg alkalmazhatóságára összpontosítottak, nem vitatva létjogosultságát más térségekben. Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy a foglalkozási átrétegződés hipotézise a maga összetettségében milyen módon korlátozta a magyarországi és nemzetközi földrajzi szakirodalomban a kérdésfeltevések-magyarázatok rendszerét, valamint hogy ezek miként kapcsolhatók különböző földrajzi és társadalomtudományi elméleti kérdésekhez-álláspontokhoz. Ebben az írásban ugyanakkor nem tekintetem céloknak valamilyen megoldási javaslat körvonalazását, már csak azért sem, mert egyes problémák a hipotézis gondolati rendszerében feloldhatatlanok.

A foglalkozási átrétegződés hipotézisének elemei

A foglalkozási átrétegződés hipotézisének eredete nem képezi vita tárgyát, az Jean Fourastié francia közgazdász nevéhez és 1949-es művéhez (*Le grand espoir du XXe siècle*) köthető, bár a gondolat részleteiben már az 1930-as években megjelent. Fourastié alapgondolata szerint *a technológiai haladás (fejlődés) és a fogyasztási szerkezet megváltozása vezet az egyes szektorok közötti részarány-módosulásokhoz*. A szektorok (primer, szekunder és terciér) hármassága mellett három szakaszban zajlik a gazdasági fejlődés is, amelyekben sorrendben az egyes szektorok dominálnak (POHL, H-J. 1970).

Amennyire Fourastié egy későbbi, ám az 1949-es könyvet hivatkozó tanulmányából (FOURASTIÉ, J. 1954) visszafejthető, a hipotézist a szerző egyetlen ország, az Egyesült Államok alapján fogalmazta meg. Az országra vonatkozó, foglalkozási részarányokat bemutató idősor-görbéket részben (?) tényadatok alapján rajzolta fel 1950-ig – amikor az ipari foglalkozásúak aránya a maximum elérése után éppen csökkenni kezdett –, majd saját becslései alapján továbbhúzta egy meg nem jelölt (!) időpontig, amikor az egyes szektorok

¹ PhD-hallgató, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1/c.; tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Budapesti Osztály, 1067 Budapest, Teréz krt. 13.
E-mail: czirfusz.marton@gmail.com

részesevé sorrendben 7, 10 és 80–90% lesz. A folyamatot illusztráló diagram címe (A foglalkoztatás alapvető tendenciái a három tipikus szektorban) viszont már nem nevezi meg a mintaországot, vagyis *azt feltételezhetjük, hogy Fourastié egyetlen ország alapján megfogalmazott hipotézise általános modellként élt tovább*, sőt némileg önálló életre is kelt.

Ennek az önálló életnek egyik vonulata, hogy a Fourastié-féle hipotézist felhasználó kutatások legnagyobb hányada – az eredeti forráshoz hasonlóan – *nem vizsgálta az átmenet valamennyi szakaszát* keresztmetszeti vagy hosszú időtávot felölelő elemzéssel, pusztán két szakasz közötti átrétegződést tanulmányozott. A magyarországi klasszikus vizsgálatok a kor gyors ütemű és a mindennapokban is érzékelhető változásaiból adódóan a mezőgazdasági népesség csökkenésével és az ipari népesség ezzel párhuzamos növekedésével foglalkoztak (lásd pl. LETTRICH E. 1965, SÁRFALVI B. 1965, ENYEDI GY. 1975, TÓTH J. 1977, KULCSÁR L. – SZIJÁRTÓ A. 1980, BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981). A nemzetközi szakirodalomban az agrár-nemagrár dualizmushoz (CASELLI, F. – COLEMAN, W. J. 2001) hasonlóan feldolgozott a gazdaságtörténészeknél a protoindusztrializáció kérdésköre (amely a modellt az iparosodás előtti iparosodás gondolatával az első-második szakasz átmenetében egészíti ki – BUTLIN, R. A. 1999, GLENNIE, P. 2006), a közgazdászoknál a terciér szektorral kapcsolatos elméleti kérdések (erről tanúskodik egy, a *The Economic Journal* lapjain folyt vita: BAUER, P. T. – YAMEY, B. S. 1951, FISHER, A. G. B. 1952, BAUER, P. T. – YAMEY, B. S. 1954, FISHER, A. G. B. 1954), vagy az indusztriális-posztindusztriális (fordi-posztfordi, posztmodern, globalizációs stb.) átmenet problematikája és az így átalakuló társadalmi-területi munkamegosztás (MASSEY, D. 1984, ESPING-ANDERSEN, G. 1993, HUTTON, T. A. 2004, SASSEN, S. 2007, TREJVIS, A. 2008). Az egy átmenetre, vagyis két állapotra leszűkített vizsgálati téma ilyen módon *nem tette lehetővé, hogy Fourastié elképzelését egészében véve, komplexen és kritikai módon szemléljék*. Pedig a hipotézist alapvonásaiban az elmúlt évtizedek számadatai – legalábbis a változások lefutásában és nem feltétlenül az ok-okozati viszonyokban – megerősítették; még ha a rendszerváltozás után a kelet-közép-európai országokban, köztük Magyarországon a terciérizálódás mellett a modellnek ellentmondó trendek (pl. a mezőgazdaság súlyának növekedése az átmenet éveiben vagy az újraparosodás) is látszanak (KISS J. 1998, LANDESMANN, M. 2000, LŐCSEI H. 2004, BARTA GY. – CZIRFUSZ M. – KUKELY GY. 2008).

A hipotézis modellté „válása” egyúttal annak megerősödését és az általános műveltségi ismeretanyagban való megjelenését is magával hozta. Közismereti jellegére utal, hogy leírását megtalálhatjuk a hétköznapi érdeklődési és tudásanyagot többé-kevésbé jól reprezentáló

Wikipédián – legalábbis annak német változatán (<http://de.wikipedia.org/wiki/Drei-Sektoren-Hypothese>), valamint hogy a koncepció része a középiskolai társadalomföldrajzi tananyagának, így megtalálható a Sulinet Digitális Tudásbázisban (<http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=13ff338e-26a8-4d54-aebe-888d25fb95d2&v=1&b=5>). A koncepció további alkotóelemeit ebből a két példából kiindulva mutatom be, hiszen egyszerűsítő és köznapi jellegükből adódóan felerősítve jelenítik meg az egyébként a szakmai vitákban is helyel-közzel megmutatkozó kritikus pontokat.

A német wikipédiás szócikk kifejezetten közgazdasági megközelítésű, így az alaphipotézis mellett makroökonómiai összefüggéseket és kritikákat fogalmaz meg. Az egyes szektorok százalékos arányának változását a szöveg egyrészt az idővel, másrészt a fejlettséggel és az egy főre jutó jövedelemmel hozza összefüggésbe. A fejlettség és az idő egymással kölcsönösen felváltható tartalomként jelenik meg, pl.: *„Első szakasz: hagyományos civilizációk. (...) A fejlettségi szint a kora középkori európai országokénak vagy egy fejlődő országénak feleltethető meg.”*. Vagyis a szócikk azt is sugallja – ellenvetések a hipotézis kritikájának taglalásakor sem fogalmaz meg –, hogy a folyamat valamennyi országban időben eltolódva, de ugyanúgy zajlik le.

A Sulinetes összefoglaló túlmutat a fentiekben. A wikipédiás szócikk tárgyilagosságával szemben tipikusnak mondható a fejlettségi szintek elkülönítésén alapuló, szektorokhoz való, ráadásul ebben a kontextusban értelmetlen jelzőket használó *értéktársítás*: „*legősibb*” primer szektor, „*gyengülő*” mezőgazdaság; kvaterner szektor mint „*értékes munkaerő*” stb. A terciér szektorból csak az alacsony presztízsű szolgáltatások kerülnek kifejtésre, ráadásul a feldolgozás itt is egy hatalmi szembeállításoktól sem mentes („*fejlett*” és „*fejlődő*” országok, „*periféria*”) diskurzus részévé vált. Az ipar ugyanakkor általánosságban és a falvak iparosodása kapcsán viszonylag értéksemleges jelenik meg, holott a hazai szakirodalomban ezzel ellentétes állásponttal (a falu és a mezőgazdasági tevékenység harmóniáját megbontó iparosodás – BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981) is találkozhatunk. A Sulineten található szövegben az átrétegződés többnyire determinisztikusnak tartott ok-okozati láncainak egy további eleme, a városiasodással való „*szoros összefüggés*” fogalmazódik meg, amely az eredeti modellben nem szerepelt és a magyarországi klasszikus vizsgálatok (LETTRICH E. 1965, SÁRFALVI B. 1965) révén kerülhetett az értelmezési mezőbe.

Lettrich és Sárfalvi álláspontja az urbanizáció és a szerkezetváltozás összefüggéséről némileg ellentétesnek mondható, talán ezért is csak összefüggésről és nem ok-okozati viszonyokról ír a Sulinet anyagának szerzője. A témát részletesebben feldolgozó Lettrich Editnél a foglalkozási szerkezetváltás az urbanizáció következménye. Koncepciójának

alapfeltétele, hogy léteznek, elkülöníthetők egymástól urbánus és rurális foglalkozások. A foglalkozások ilyen módon való elhatárolása kulcsfontosságú, hiszen az urbanizációs ciklust a foglalkozási átrétegződés irányával-mértékével, a három fő szektor foglalkozási szerkezeti arányaival hozza közvetlen összefüggésbe; ez alapján megrajzolva az urbanizálódás „fejlődésskáláját”. *A fejlődésskála szóhasználat viszont kiiktatja a földrajzi tartalmat az értelmezésből*; figyelmen kívül marad, hogy az egyes települések-térségek közötti urbanizálódási különbségek a földrajzi munkamegosztásban is gyökereznek, így nincs közvetlen kapcsolatuk a fejlettséggel. Lettrich gondolatmenetének egyik kifutása az agrár, kétlaki és urbánus települések elkülönítése a foglalkozási szerkezet küszöbértékei alapján. (LETTRICH E. 1965) Az ehhez hasonló, határértékeket és így csoportokat meghatározó – amúgy épp a határértékek meghúzóztatásának központi volta miatt sokszor kevésbé megalapozott-megalapozható – eljárások azóta is kedveltek a magyar szakirodalomban, erre egyik példa az elnevezésekben Lettrich Editet sejtető, ám tartalmában attól gyökeresen eltérő elemzés a hazai foglalkoztatási központokról (FALUVÉGI A. 2008).

Sárfalvi Béla részleteiben a mendöli emberföldrajzi hagyományokat (MENDÖL T. 1932) továbbvivő sémájában az urbanizáció a foglalkozási szerkezetváltásnak (a munkamegosztás bővülésének) következménye, amelyet Mendölnél a népességnövekedés, Sárfalvinál viszont az iparosítás indukál. Ugyanakkor Sárfalvi fogalomhasználata nem következetes: könyvében végig az ipar súlyának növekedésére helyezi a hangsúlyt, holott a mű címében a mezőgazdasági népesség csökkenése szerepel (SÁRFALVI B. 1965). Természetesen a két dolog között kapcsolat állt fenn az általa vizsgált magyarországi időszakban, ám az iparosítás munkaerőforrása nem kizárólag az agrárszektorból kiáramló munkaerő volt.

A modell hivatkozottsága és előbbieken bemutatott közismereti jellegben is megnyilvánuló használhatósága mellett léteznek a hipotézis alkalmasságát megkérdőjelező álláspontok. Ezek egyrészt közgazdasági érvek alapján vitáznak (POHL H-J. 1970), másrészt a hipotézis az előbbieken bemutatott legtöbb szerzőnél megnyilvánuló mechanikus, lineáris, determinisztikus és pozitivista voltát hozzák elő (az érvrendszer hasonló lehet a pozitivista földrajzzal szembeni érvekhez, lásd JOHNSTON, R. J. – SIDAWAY, J. D. 2004, KITCHIN, R. 2006), harmadrészt a hipotézis alapját képező háromszektoros felosztást kritizálják. Utóbbi kérdéssel foglalkozom részletesebben a következő részben.

Az osztályozások szerepe a foglalkozási átrétegződés koncepciójában

Az osztályozás (dolgok valamilyen tulajdonságok szerinti csoportosítása) hétköznapi gyakorlataink egyike, amelynek jelentőségét hajlamosak vagyunk alábecsülni. Holott az

osztályozás minden statisztikai adatközlés alapja, társadalmi vizsgálatok örök korlátja, hasonlóan a területi elemzésekben a módosítható területi egység problémájához (DUSEK T. 2004). A földrajzi szempontú osztályozásokkal kapcsolatos elméleti munkák egyike David Grigg tanulmánya (GRIGG, D. 1965), amelyet a továbbiakban kiindulópontként használok. A másik, osztályozások kapcsán rendkívül jól használható álláspont Pierre Bourdieu osztályokról és a társadalmi térről vallott nézetei (BOURDIEU, P. 1985, 1986, 2002). Elméleteik segítséget nyújtanak a foglalkozási átrétegződés három szektorra bontott társadalmának, gazdaságának kritikai elemzéséhez.

Az osztályozások elsődleges szerepe, hogy *rendet tegyen* a vizsgált tárgyak között. A rendbetétel a szóhasználat hasonlósága (rend, sorrend) ellenére nem jelenti a jelenségek ordinális skálán (primer, szekunder, tercier szektor) való mérhetőségének szükségességét, amelyre a későbbiekben még visszatértek. Az osztályozások három alapvető funkciója, hogy:

1. Nevet ad dolgoknak, ami jól érzékelhető a primer, szekunder, tercier szektorok elnevezésénél, hiszen az osztályozás ténye tette lehetővé ezen új gyűjtőfogalmak megjelenését.
2. Információt közvetít és segíti a megértést. Az ágazati beosztások megkönnyítik az elemzést, hiszen nem egyénnel, hanem egyének csoportjait leképező, kisebb elemszámú kategóriákkal dolgozhat a kutató. Ezen kívül a felosztás szerkezete az elméleti-paradigmatikus háttér megértéséhez (kategóriák elnevezése, felosztások kritériuma) is közelebb visz.
3. Általánosítást tesz lehetővé a vizsgált tárgyak vonatkozásában. Az elemzésekben általában ehhez a leírást, magyarázatot társíthatjuk. Az általánosítás a foglalkozási átrétegződés esetében például módot adott a háromszektoros szerkezetváltási hipotézis megfogalmazásához. (GRIGG, D. 1965)

A Grigg által megfogalmazott három funkció ugyanakkor a mindennapi társadalmi gyakorlatokban másképp, tágabb értelemben működik. Pierre Bourdieu a társadalomtudományokban és szűkebben az osztályozások kapcsán is szembeállítja egymással az objektivista és a szubjektivista álláspontokat. Objektivista gondolkodásnak nevezi azt, hogy az „objektív” töréspontok mechanikus megállapításán-rögzítésén keresztül hozunk létre reprezentációmentes osztályozásokat (ez a fajta, a vizsgált tárgytól való „távolságtartás” jelentkezik Grignél is). A szubjektivista álláspont szerint ezzel szemben a világot folyamatosan szelektálva és interpretálva érzékeljük, amely tevékenységek a viselkedésünkre is hatással vannak. Bourdieu a két álláspont között dialektikus kapcsolatot feltételez, azaz az objektív (kutatók által konstruált) struktúrák az alapjai a szubjektív reprezentációnak; a

reprezentációra emlékeznünk kell a mindennapi egyéni és közösségi küzdelmek magyarázata során, amikor át akarjuk alakítani vagy meg akarjuk őrizni a struktúrákat. (BOURDIEU, P. 1986) Ezek a cselekvési gyakorlatok jól követhetők a foglalkozási statisztikák klasszifikációjának megváltoztatását kísérő vitákban (GREULICH, M. 2004), amelyek a változtatás és az állandóság közötti, írott és íratlan szabályok alapján zajló egyensúlyozási folyamatot mutatnak.

Visszatérve a szűkebben vett vizsgálati kérdéshez, a társadalom és a gazdaság primer, szekunder és terciér szektorokra való felosztása valójában igen megtévesztő fogalmakat takar. A szektor szóhasználat már FOURASTIÉ, J. (1954) tanulmányában is megtalálható, viszont értelmezési nehézségeket okoz abból a szempontból, hogy a gazdaság (termelés) szektorialisnak nevezett kategorizálása nemcsak annak ágazati (primer-szekunder-tercier), hanem intézményi (vállalatok, állami, privát és non-profit szektorok) felosztását is takarja. Ez utóbbi a második világháború után elterjedt klasszifikáció, amely a nemzeti számlák nagy mértékben az erőforrások mozgósításának igénye által táplált közléséhez köthető (LEQUILLER, F. – BLADES, D. 2006). A két osztályozásnak azon kívül, hogy ugyanazon „dolgot” (a termelést) osztja fel, nincsen olyan közös tulajdonsága, amely indokolhatná a két klasszifikáció egyazon szóval történő megjelenítését. Egy hasonlóságot mégis találhatunk, ez pedig mindkét osztályozás *nominális mérési szintje*, amely az intézményi felosztásnál egyértelmű, az ágazati felosztásnál azonban további magyarázatot igényel.

A primer, szekunder, terciér (első, második, harmadik) szektor elnevezései látszólag, és a leegyszerűsítő közvélekedés szerint is (hiszen közelséget-távolságot érzékelünk egyes foglalkozások között) sorrendiséget, egymásutániséget (és ezáltal ordinális mérési szintet) sugallnak. Természetesen egyfajta egymásra épülés a rendszer elemeiben megtalálható (pl. cukorrépa-termesztés, -feldolgozás, cukorkereskedelem), sőt, ez volt a felosztás alapelve. Ahogy Tóth Zoltán fogalmaz a 20. század eleji foglalkozási osztályok kapcsán, „*az ipari ágazatok belső sorrendje, az átalakítás, feldolgozás és a javak elosztásának teoretikus logikája szerint kifogástalanul illeszkedik az első szektorként elkülönített őstermeléshez, és »szerves« átmenetet képez a sor végén álló kereskedelemmel (és hitellel) a fiziokrata alapbeosztás harmadik szektora, a szellemi és szolgáltatói funkciókat összefoglaló »közszolgáltatás és szabadfoglalkozások« felé*” (TÓTH Z. 1987, pp. 72–73, kiemelés tőlem). Leginkább a korábbi foglalkozási osztályozások valójában rangsort adó rendi felosztása, mint eszménykép megőrzését takarja az ordinálisnak látszó felosztás, amelynek nominális jellegére utalnak többek között a maradékkategóriák az osztályozások végén. Viszont ahogy WOLFE, M. (1955) és POHL, H-J. (1970) is rámutatnak, a gazdaság primer, szekunder és

tercier szektorokra bontásában a közgazdászok eltérő felosztási kritériumokat használtak, mindannyian írásokban próbálták bizonyítani, hogy a felosztás mögött több van pusztán címkéknél. Néhol még egyazon szerzőnél is különböző kritériumokon nyugszik, hogy mely tevékenységeket mely szektorokba sorol be. WOLFE, M. (1955) érzéletes megfogalmazásával az elnevezések önálló életre keltek még azelőtt, hogy bárki tisztázta volna, hogy a gazdaság értelmes három részre való osztását adják-e.

Pierre Bourdieu érvelésében tovább megy az értelmesség kritériumánál. Nézete szerint az intézmények (pl. statisztikai hivatalok) által létrehozott klasszifikációk rögzítik a szereplők közötti hierarchiákat, hatalmi viszonyokat. A foglalkozási elnevezések – megkülönböztető, emblematikus, stigmatizáló jellegükből adódóan – olyan pozitív vagy negatív ítéletek, amelyek értékeiket a címek hierarchikus rendszerében elfoglalt helyük által kapják, ezáltal segítik az egyének és a csoportok relatív helyzetének meghatározását az egyének tökemennyisége és annak belső arányai által definiált, tehát legalább ordinális mérési szintű tengelyekkel rendelkező társadalmi térben. (BOURDIEU, P. 1985) Ennek az elképzelésnek a működését jól példázza a bevezetőben már említett forrás a Sulinet Digitális Tudásbázisból, amely a kvaterner szektorban foglalkoztatott munkaerőt tekinti „értékesnek”, a szektorokat hozzákapcsolja a közgazdasági fejlődélméletekhez (KENESSEY, Z. 1987), ezáltal a klasszifikáció képzetes logikai sorrendiségét valós, a társadalmi térben megnyilvánuló (érték)sorrendiséggé transzformálja.

Bourdieu véleménye szerint a társadalmi tér olyan módon képzelhető el, hogy minden pillanatban olyan társadalmi pozíciók összessége, amelyek egyenként megfeleltethetők bizonyos habitusok, tevékenységek és javak (ilyen módon sokkal inkább fogyasztási, mintsem termelési oldalról definiálható) együttesének. Ugyanakkor a társadalmi tér koncepciójával válik lehetővé, hogy elméleti osztályokat alkossunk meg (különítsünk el). Vagyis osztályozásokra mindenképp szükségünk van, hiszen aki tagadja az osztályok létét, valójában a társadalmi térben levő egyének közötti különbségeket és a különféle differenciálódási elvek létezését is tagadja. Minél helytállóbb viszont így kialakított osztályozásunk, annál inkább hajlamosak vagyunk ezeket a fiktív csoportokat valóságosaknak tekinteni és úgy vizsgálni. (BOURDIEU, P. 2002) Ez a mozzanat a foglalkozási osztályoknál is felismerhető: a szektorok valódi tartalmának meghatározásával (amellyel a közgazdászok próbálkoztak) valójában azt próbálták bemutatni, hogy a termelés ilyenfajta felosztása helytálló, így ezzel a fogalomrendszerrel elemezhető a gazdaság átalakulása.

A háromszektoros felosztás „működésének” problémáit és a legitimációs kísérleteket érzékelhetjük a felosztások változásában, új klasszifikációk feltűnésében. Ezek egyik típusa a

három szektort tovább osztó, ám a struktúrát alapjaiban nem érintő megoldáscsoport. Ilyen módon megjelentek a szakirodalomban a harmadik szektort tovább bontó, negyedik és ötödik szektort bevezető megoldások (FOOTE, N. N. – HATT, P. K. 1953, KENESSEY, Z. 1987). Ezen újabb csoportok kialakítása akkor tűnik ésszerűnek-megalapozhatónak, ha bemutatatható részarány-növekedésük, ezzel alátámasztható fontosságuk. Ugyanakkor a statisztikusok kritériumai szerint folyamatos egyensúlyozásra van szükség az osztályozások kontinuitása és relevanciája, vagyis a világot „jól” leképező jellege között (GREULICH, M. 2004).

Egyes elemzésekben, a vizsgálati szempont által irányított átmeneti típust képez a korábbi szektorális felosztások megtartása mellett alcsoportok kiemelése fontosságuk révén, mint a FIRE-ágazatok (finance, insurance, real estate – pénzügyi és biztosítási tevékenység, ingatlanügyletek) esetében (COFFEY, W. J. – SHEARMUR, R. G. 2002). Lettrich Edit megoldása szintén ide kapcsolható, aki az alcsoportok küszöbértékei alapján új elnevezésű osztályozást (agrár, kétlaki és urbánus települések) hozott létre (LETTRICH E. 1965).

A másik megoldáscsoport többé-kevésbé új fogalmakat helyez a háromszektoros klasszifikáció helyébe. Ilyen egyrészt az információs gazdaság gondolata, amelyen belül egyes szerzők visszanyúlva a korábbi osztályozások rangsorjellegéhez, elsődleges és másodlagos információgazdaságot is megkülönböztetnek. A fogalomhoz kötődnek az információs társadalom és az új gazdaság kifejezések (MEUSBURGER, P. 1998, JAKOBI Á. 2007); ez utóbbi a korábbi rendező elvekkel való szembeállítással (az újdonság hangsúlyozásával) legitimizálja a gyökeresen újnak bemutatott osztályozást. Ide sorolhatjuk továbbá a már földrajzi szempontokat (térfelosztást) is használó Hutton-tanulmányt, amely megkülönbözteti a gazdaságilag specializált terek típusait (a téma szempontjából fontos termelési oldalról: kreatív, kulturális, techno-, flexi-, retroterek), amelyek az új gazdaság által generált új folyamatok révén jönnek létre az ezredforduló környékén (HUTTON, T. A. 2004). ESPING-ANDERSEN, G. (1993) ezen túlmenően a posztindusztriális társadalom kialakulásával az ágazatok és a foglalkozások új (?) osztályozási rendszerét javasolja, a foglalkozásokat a hazai statisztikákban is már létező állománycsoportokhoz hasonló egységekre bontva. A gazdasági ágazatok klasszifikációjánál viszont a „korábbi” felosztásból indul ki: a primer szektort figyelmen kívül hagyva (vagyis valójában ezt egy különálló osztálynak tekintve, így az alapstruktúrát meg nem változtatva), a többi (fordi) tömegtermelésre és posztindusztriális szolgáltatásokra osztja. Ehhez hasonló módon járt el FLORIDA, R. (2004), aki a meglévő kategóriák részleges újracsoportosításával és átnevezésével alkotta meg új osztálystruktúráját. Így Esping-Andersen és Florida osztályozása is sokkal kevésbé mondható gyökeresen újnak, mint az elsőre látszik.

A foglalkozási szerkezetre vonatkoztatva összességében Bourdieu nézetei tágabb összefüggésrendszerbe helyezik az osztályozásokról leírtakat. A foglalkozási osztályokat nem lehet eleve létezőknek tartani, azok történetileg, időben és térben meghatározott (*Geography matters!* – MASSEY, D. – ALLEN, J. 1984) egyedi valóságok leképezésének tekinthetjük, amely reprezentációk viszont a valóságos változásokat csak késleltetve és tompítva közvetítik. A foglalkozási osztályok és a gazdasági szektorok így nem egy objektíven létező különbségtételt fednek, hiszen az azokat létrehozó kutatók-statisztikusok maguk is a társadalmi tér egy-egy pontjából szemlélik a valóságot.

Összefoglalás

A tanulmányban néhány elemét mutattam be annak, hogy a foglalkozási átrétegződés modellé vált hipotézise és a foglalkozási osztályozások merevsége milyen módon befolyásolta, befolyásolhatta a gazdasági vagy társadalmi átalakulási folyamatok értelmezését. A primer-szekunder-tercier szektoros felbontás a gazdasági és társadalomföldrajzi kutatásoknak egy olyan tradíciójává vált, amelynek létjogosultsága már eleve is kétségesnek bizonyult. A későbbiekben, új osztályozások kialakításakor is ez maradt az igazodási, kiindulási pont; az újnak kikiáltott rendszerezések valójában szinte mind a régi köpönyegéből bújtak elő, még ha látszólag szakítani is kívántak azzal. A helyzet furcsaságát növeli és a háromszektoros elképzelés legitimációját erősíti ugyanakkor az a tény, hogy Fourastié hipotézise általában véve meglepően jól „működik” a (helyzet)elemzésekben.

Tulajdonképp hasonló trendek látszódnak a foglalkozási átrétegződés gondolata kapcsán kis léptékben, mint amelyet Timár Judit megállapít a hazai társadalomföldrajz nagyobb részében: a gazdasági és társadalmi viszonyok struktúráinak elemzése hiányos, vagy nem képes kiszabadulni „*az empirikus tradíció béklyójából*” (TIMÁR J. 2006, p. 665). A hivatkozott, bemutatott irodalom jó része is bizonyítja, hogy tudományágunknak van feladata a foglalkozási átrétegződés vizsgálatában. Egyrészt hagyományosabb, ám újragondolandó kutatási programként a területi különbségek, a földrajzi munkamegosztás által differenciált valóság megragadásában, másrészt a klasszikus idiografikus-nomotetikus jellegű földrajz vitáját kiegészítve a reprezentációs gyakorlatok, így Fourastié és követőinek (területileg is differenciált) földrajzi univerzalista álláspontjának lebontásában.

IRODALOMJEGYZÉK:

- BARTA GY. – CZIRFUSZ M. – KUKELY GY. (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 4. pp. 1–20.
- BARTA GY. – ENYEDI GY. (1981): Iparosodás és a falu átalakulása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BAUER, P. T. – YAMEY, B. S. (1951): Economic Progress and Occupational Distribution. *The Economic Journal*. 244. pp. 741–755.
- BAUER, P. T. – YAMEY, B. S. (1954): Further Notes on Economic Progress and Occupational Distribution. *The Economic Journal*. 253. pp. 98–106.
- BOURDIEU, P. (1985): The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*. 6. pp. 723–744.
- BOURDIEU, P. (1986): Social space and symbolic power. In: BOURDIEU, P. (1990): *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Polity Press, Cambridge. pp. 123–139.
- BOURDIEU, P. (2002): A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Napvilág Kiadó, Budapest.
- BUTLIN, R. A. (1999): Az európai mezőgazdaság átalakulása: néhány megjegyzés az agrárkapitalizmus összefüggéseiről. In: TIMÁR L. (szerk. 1999): *A brit gazdaság és társadalom a XVIII.–XIX. században*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 37–50.
- CASELLI, F. – COLEMAN, W. J. II (2001): The U.S. Structural Transformation and Regional Convergence: A Reinterpretation. *Journal of Political Economy*. 3. pp. 584–616.
- COFFEY, W. J. – SHEARMUR, R. G. (2002): Agglomeration and Dispersion of High-order Service Employment in the Montreal Metropolitan Region, 1981–96. *Urban Studies*. 3. pp. 359–378.
- DUSEK T. (2004): A területi elemzések alapjai. Regionális Tudományi Tanulmányok. 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- ENYEDI GY. (1975): A magyar falu átalakulása. In: ENYEDI GY. (1983): *Földrajz és társadalom. Tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. pp. 199–229.
- ESPING–ANDERSEN, G. (ed. 1993): *Changing classes: stratification and mobility in post-industrial societies*. Sage Publications, London, Newbury Park.
- FALUVÉGI A. (2008): A foglalkoztatás területi-települési szerkezete Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 12. pp. 1077–1102.
- FISHER, A. G. B. (1952): A Note on Tertiary Production. *The Economic Journal*. 248. pp. 820–834.
- FISHER, A. G. B. (1954): Tertiary Production: A Postscript. *The Economic Journal*. 255. pp. 619–621.
- FLORIDA, R. (2004): *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York.
- FOOTE, N. N. – HATT, P. K. (1953): Social Mobility and Economic Advancement. *The American Economic Review*. 2. pp. 364–378.
- FOURASTIÉ, J. (1954): Predicting Economic Changes in Our Time. *Diogenes*. 2. pp. 14–38.
- GLENNIE, P. (2006): Az iparosodás kezdetei (1500–1740): az előiparosodás menete és fogalmi nehézségei. In: BUTLIN, R. A. – DODGSHON, R. A. (2006): *Európa történeti földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 354–381.
- GREULICH, M. (2004): Revision von Wirtschaftsklassifikationen bis 2007 – ein Zwischenbericht. *Wirtschaft und Statistik*. 4. pp. 381–390.
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Drei-Sektoren-Hypothese>
- <http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=13ff338e-26a8-4d54-aebe-888d25fb95d2&v=1&b=5>

- HUTTON, T. A. (2004): Post-industrialism, Post-modernism and the Reproduction of Vancouver's Central Area: Retheorising the 21st-century City. *Urban Studies*. 10. pp. 1953–1982.
- JAKOBI Á. (2007): Az információs társadalom térbelisége. *Regionális Tudományi Tanulmányok*. 13. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.
- JOHNSTON, R. J. – SIDAWAY, J. D. (2004): *Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945. Sixth Edition.* Arnold, London.
- KENESSEY, Z. (1987): The Primary, Secondary, Tertiary and Quaternary Sectors of the Economy. *Review of Income & Wealth*. 4. pp. 359–385.
- KISS J. (1998): Az ágazati gazdaságszerkezet szerepe a regionális differenciálódásban Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 1–2. pp. 138–162.
- KITCHIN, R. (2006): Positivistic Geographies and Spatial Science. In: AITKEN, S. – VALENTINE, G. (2006): *Approaches to Human Geography.* Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi. pp. 20–29.
- KULCSÁR L. – SZIJJÁRTÓ A. (1980): Iparosodás és társadalmi változások a mezőgazdaságban. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*
- LANDESMANN, M. (2000): Structural Change in the Transition Economies, 1989–1999. In: UNECE (2000): *Economic Survey of Europe*. 2–3. United Nations, Geneva. pp. 95–117.
- LEQUILLER, F. – BLADES, D. (2006): *Understanding National Accounts.* OECD Publishing.
- LETTRICH E. (1965): Urbanizálódás Magyarországon. *Földrajzi Tanulmányok*. 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LŐCSEI H. (2004): A foglalkoztatás ágazati és regionális dimenzióinak kapcsolata az ezredvégi Magyarországon. *Regionális Tudományi Tanulmányok*. 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 43–58.
- MASSEY, D. (1984): *Spatial Divisions of Labour: Spatial Structures and the Geography of Production.* Methuen, London.
- MASSEY, D. – ALLEN, J. (1984): *Geography matters! A Reader.* Cambridge University Press, Cambridge.
- MENDŐL T. (1932): *Táj és ember (Az emberföldrajz áttekintése).* Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- MEUSBURGER, P. (1998): *Bildungsgeographie. Wissen und Ausbildung in der räumlichen Dimension.* Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin.
- POHL, H-J. (1970): Kritik der Drei-Sektoren-Hypothese. *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*. 4. pp. 313–325.
- SÁRFALVI B. (1965): A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SASSEN, S. (2007): *A Sociology of Globalization.* W. W. Norton, New York, London.
- TIMÁR J. (2006) The transformation of social and cultural geography during the transition period (1989 to present time) in Hungary. *Social & Cultural Geography*. 4. pp. 649–667.
- TÓTH J. (1977): Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön: A centrumok szerepe a népesség foglalkozási átrétegződésében és területi koncentrációjában. *Földrajzi Tanulmányok*. 14. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH Z. (1987): Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. *Statisztikai Szemle*. 1. pp. 62–86.
- TREJVIS, A. (2008): Posztindusztriális regionális folyamatok és a régiók újraiparosítása. In: HORVÁTH GY. (szerk. 2008): *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban.* Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 171–198.

WOLFE, M. (1955): The Concept of Economic Sectors. *The Quarterly Journal of Economics*.
3. pp. 402–420.